

Bozkır Üretim Biçimi: Türk Tarihine Yönelik Avrupa-Merkezcî Yaklaşımların Eleştirisi

Eğitim Dünyası Araştırma ve Geliştirme Dergisi
Cilt: 1 Sayı: 2
Sayfa Aralığı: 1-9
10.5281/zenodo.17036961
e-ISSN: 3062-3863
edagonline.com
© Eğitim 2023 Derneği

Prof. Dr. Örsan Ö. Akbulut 
Hacettepe Üniversitesi, e-posta: orsanakbulut@yahoo.com

Kaynak Göster:

Akbulut, Ö. Ö. (2025). Bozkır üretim biçimi: Türk tarihine yönelik Avrupa-Merkezcî yaklaşımların eleştirisi. *EDAG Online*, 1(2), 1–9. <https://doi.org/10.5281/zenodo.17036961>

ÖZET

Türk tarihi incelenirken gerek Türkistan'daki yaşayışın gerekse de Osmanlı toplumunun ele alınmasında en hâkim ve etkili yaklaşımın Avrupa-merkezcilik olduğu görülmektedir. Nitekim, bu yaklaşımda, Türk toplulukların yaşayış biçimi “göçebelige” dayalı “yağma” etkinliği biçiminde yerleşik-tarım toplum kategorisine göre indirgenerek ele alınmakta ve yargılanmaktadır. Bir değer üretme etkinliği ve bu kapsamda bir siyasi yapı oluşturma biçimi olarak bozkır üretim biçimi önerisinde, sürü-otlak dengesi arayışı içinde oluşan bir yaşayış-geçim biçimine vurgu yapılarak üretim-devlet-ticaret üçgeninde oluşan bir karakteristik ortaya konulmaktadır. Bu karakteristik, Türkistan dışında Osmanlı toplum yapısında da farklılaşarak varlığını sürdürmüş, güç tekeli/kaynak biriktirme ve güç dağılımına/kaynakları yeniden dağıtmaya dayalı esnek ve içerimsel bir yapı biçiminde somutlaşmıştır. Bozkır üretim biçimi önerisi, bu üretim biçiminin yerleşik tarım toplumundaki dönüşümünün sürekliliğini açıklamak bakımından da işlevsel bir nitelik taşımakta ancak daha temel olarak Avrupa-merkezcî yaklaşımın aşılması bakımından anlamlı görülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bozkır üretim biçimi, Avrupa-Merkezcilik, Türk tarihi, nomadik-pastoralizm.

ABSTRACT

When examining Turkish history, the most dominant and influential approach to examining both life in Turkestan and Ottoman society is seen as Eurocentrism. Indeed, within this approach, the lifestyle of Turkic communities is evaluated and judged as a "spoils of raids" activity based on "nomadism" and reduced to the category of settled-agricultural society. The proposal for the steppe mode of production, as a value-producing activity and, within this context, a form of political structure, emphasizes a lifestyle and subsistence model that emerged in the pursuit of a herd-pasture balance, presenting a characteristic emerging within the production-state-trade triangle. This characteristic persisted, albeit in varying forms, in Ottoman social structure beyond Turkestan, embodying a flexible and inclusive structure based on power monopoly/resource accumulation and power distribution/resource redistribution. The proposal for the steppe mode of production is functional in explaining the continuity of this mode of production's transformation within settled agricultural society, but more fundamentally, it is considered significant in overcoming the Eurocentric approach.

Key Words: Steppe mode of production, Eurocentrism, Turkish history, nomadic-pastoralism.

GİRİŞ

Avrupa-merkezcilik sadece Türkiye’de değil tüm dünyadaki sosyal ve siyaset bilim literatüründe yaygın ve baskın bir bakış açısını temsil etmektedir. Bu bakış açısı sadece belli bir literatüre ait olmanın (Amin, 1989) dışında, kimi insanların ya da toplulukların yaşama bakış açısını ve yaşamı yorumlama biçimini de oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa-merkezcilik basit bir literatür tartışması ve konusu olmanın ötesinde günlük yaşantıda yer eden, siyasal tutumları belirleyen bir değer kalıbı olmakla birlikte aynı zamanda bir tutum ve davranış biçimidir de.

Avrupa-merkezciliğin gerek sosyal bilimler literatüründe baskın bir bakış açısı olmasında gerekse de gündelik ve siyasal yaşamda bir değerler seti oluşturmadaki en temel kaynak modern tarih bilgisi ve öğretimidir. Tarih hem bir eğitim alanı olarak hem de bir bilinç oluşturma aracı olarak Avrupa-merkezciliğin en temel kaynağıdır. Tarihin bu niteliğini özellikle Avrupa tarihinin yazımında ve öğretiminde kazanmış olduğu iddia edilebilir. Bu bakımdan, Avrupa-merkezcilik ile modern tarih bilgisinin eşanlamlı ve eş zamanlı uğraş ve bakış açılarını oluşturduğunu iddia etmek temelsiz bir yaklaşım ortaya koymak anlamına gelmez. Tarihe özel olarak da modern tarihe ilişkin bahse konu tartışmaların yeni olmadığını da belirtmek gerekir. Bu tartışmalar, E. Said’in oryantalizm kavramlaştırmasından (Said, 1998) başlayıp, bağımlılık okulu-dünya sistemleri geleneğinden (Wallerstein, 2006: 23-42) oksidentalizm tartışmalarına kadar varmış, buradan da post-kolonyalizme (Anievas ve Nişancıoğlu, 2015: 32-41) evrilmiştir. Bu tartışmalar her ne kadar anti-Avrupa-merkezci olarak görülmesine karşılık açık veya örtük olarak bir kültürel özcülük taşımaktadırlar. Dolayısıyla da konuyu ya da sorunu tikellik veya tikellerin çoğulluğu temelinde ele almaktadırlar. Bu ele alış biçiminin de pek çok eleştirisi yapılarak aslında farklı bir tür Avrupa-merkezciliğe içkin oldukları da ortaya konulmuştur (Anievas ve Nişancıoğlu, 2015: 14-22). Türk tarihi ve Avrupa-merkezcilik tartışması bu yazıda, kültürel bir özcülük ya da etno-sembolizm tartışmasına indirgenmeyecektir. Üstelik, Türkler ve Avrupa-merkezcilik ilişkisinin tartışılması da genel Avrupa-merkezcilik tartışmalarının kapsamında olmakla birlikte büyük ölçüde bu şemsiyenin hem içinde hem de dışında kendine özgü kimi farklı boyutlarıyla ortaya konulacaktır. Bu bağlamda olmak üzere, bozkır üretim biçimi kavramı önerilecektir.

Avrupa-merkezcilikte her şeyden önce ve temel olarak, Avrupa’nın farklılığı ve üstünlüğü onun değişebilen tek toplum biçimi olmasından kaynaklanır. Nitekim, Avrupa-merkezcilikte, toplumsal değişim, dinamizm, farklılaşma Avrupa’ya özgü bir nitelik olarak kavramlaştırılarak, Avrupa-dışı özellikle de Asya durağan, değişmeyen, inaktif yapılar olarak tanımlanır (Akbulut, 2007: 122-123). Avrupa’nın farklılığı sadece içkin bir nitelik olmanın dışında, kendi dışındakiler için de bir değişim kaynağı olarak kabul edilir. Avrupa-dışı, en başından itibaren durağan, değişmeyen yapılar-toplumlar olarak varsayıldığından/görüldüğünden, bunların değişmesi ve ilerlemesi ancak Avrupa’nın öncülüğünde ve etkisinde olabilecektir (Akbulut, 2007:158). Bu etki, ister sömürgecilik-emperyalizm biçiminde olsun isterse de bilim ve teknoloji ile olsun her koşulda meşru kabul edilmektedir.

Tüm bu önermeler ve bakış açıları, sosyal bilimler için temel düşünce biçimlerini oluşturmaktadır. Sosyal bilimlerin tüm alanlarında, değişme, yenilik, ilerleme kavramları Avrupa’ya özgü olarak tanımlanmakta ve kullanılmaktadır. Sosyolojiden psikolojiye edebiyattan siyaset bilimine kadar tüm sosyal bilimler Avrupa’nın değişime açık yenilikçi niteliğinin farklılığını kutsamak üzere tüm kavram setlerini ve düşünce biçimlerini oluşturmuştur. Üstelik bu bakış açısı, günlük yaşantıda bireylerin basit toplumsal ve siyasal davranışlarının da içeriğini oluşturmuş, Avrupalı gibi giyinmek, Avrupalı gibi düşünmek hem bir statü farklılığını hem de bir özentiği ifade etmiştir. Özellikle modernizm tartışmalarının veya davranış biçiminin ana tartışma konusu bu olmuştur.

Bu kısa yazıda, Avrupa-merkezcilik konusu Türkiye'ye ve Türk tarihini özgü olarak ana hatlarıyla ele alınıp incelenecektir. Bu kapsamda olmak üzere, konu sadece Türkistan (Orta Asya) ve Osmanlı örnekleri ile sınırlı tutulmuş, ön-Türkler, Selçuklular, Türkiye Cumhuriyeti vd. bu incelemenin dışında bırakılmıştır. Bu kapsamda olmak üzere, Türk tarihine yönelik Avrupa merkezci yaklaşımları aşmak bakımından bozkır üretim biçimi kavramı da önerilecektir, önerilmektedir. Bu incelemede, hem Türkiye'deki tarih literatürünün Avrupa-merkezcilik bakımından yöntem ve bakış açısı kapsamında konumu ortaya konulmaya çalışılacak hem de bunun bir sonucu olarak Türk tarihine özgü bir Avrupa-merkezcilikten de söz edilebileceği iddia edilecektir. Burada yapılacak olan değerlendirme, Avrupa-merkezci bakış açısının, ideolojik bir boyut içerdiği ve bu temelde bir bilgi üretme türü olduğunu kanıtlamaya da yönelik olacaktır. Ancak belirtmek gerekir ki, bu tartışmada, herhangi bir ideolojik konuma oturmak ya da karşı konuma secde etmek içerilmemekte daha çok siyasal düşüncenin toplumsal tarihi ekolü (Wood, 2012: 141) ve yöntemi temelinde nesnel bir değerlendirme yapılması amaçlanmaktadır.

Bu çerçevede olmak üzere, konu iki eksenle ele alınacaktır. İlk olarak, Avrupa-merkezciliğin Türk tarihine yönelik olarak, üretim eksenli savları tartışılacak ve bu bağlamda bozkır üretim biçimi kavramı temellendirilecek daha sonra ise devlet ve siyasi yapılanmalara ilişkin iddialar incelenip tartışılacaktır.

Üretim ve Sosyal İlişkiler Bağlamında Avrupa-Merkezcilik

Türk tarihinin kendine özgü belirgin boyutları vardır. Bu boyutlar, kültürel özcülük veya siyasal üstünlük ekseninden çok üretim-yaşam biçimi ve siyasal yapılanma bakımından farklılaşmaktadır. Bu farklılaşan boyutlar ise, Avrupa-merkezcilik tarafından tam tersine görmezden gelinen veya tek boyutlu olarak yargılanan nitelikler taşımaktadır. Aşağıda incelenecek olan bu boyutlar, Türk tarihine genel olarak Avrupa-merkezci bakış açısıyla yaklaşıldığını ortaya koyacaktır.

İlk olarak belirtmek gerekir ki, Avrupa-merkezcilik ve eşanlamlı olmak üzere Avrupa-merkezci modern tarih yaklaşımında Türkler ve Moğollar gibi bozkır toplulukları yerleşik ve tarımsal olmayan toplum biçimleri olarak tanımlanarak Avrupa yanında ikincilleştirilmektedir. Bunun en somut örneği ise, aslında bizim de zorunlu olarak kullanmak zorunda kaldığımız “nomadik-pastoralizm” ya da “göçebe-çoban” toplumu kavramlaştırmasıdır. Bu kavramlaştırmada, hem bir yandan Türk toplulukları bedeviler vb. topluluklarla eş değer olarak kabul edilip “göçebe” olduklarına vurgu yapılmakta hem de bu nitelendirmenin bir anlamda doğal sonucu olarak “yağmacı” (*spoils*) topluluklar olarak kabul edilmektedirler. Türk tarihine bu tür bir Avrupa-merkezci yaklaşım, medeni ve ileri toplum olmanın merkezine yerleşik-tarım toplumlarını koymak bakımından tek yanlı bir bakış açısını barındırmanın ötesinde tarımsal olmayan toplumları “yağmacı” olarak nitelendirmek bakımından da ideolojik unsurlar taşımaktadır. Nitekim, dünya tarihinde üretim temelinde tek varoluş biçimi tarım olmadığı gibi, yağmacılık belli bir gerçeklik olmakla birlikte hayvancılığa dayalı toplulukların genel karakteristiği değildir.

Türk tarihi hem Türkistan hem de Selçuklu ve Osmanlı dönemleri bakımından incelendiğinde, gerek Avrupalı tarihçiler gerekse de Türk tarihçilerinin belli bir kısmı “göçebe-çoban” toplumu kavramlaştırmasını yoğun bir biçimde kullanmaktadırlar. Bu kullanım gündelik yaşantı ve düşünce dünyası bakımından ise, Türklerin Türkistan'dan Anadolu'ya gelmeleri bakımından bir “göçebe toplumu” olduğu algısına neden olmaktadır. Bu algı, basit bir hareketlilik (*mobility*) kavrayışına dayanmakta, konunun üretim biçimi oluşturan bir topluluğun yaşayış biçimine özgü karakteristikleri ihmal edilmektedir. Yine, bu basit algılayış, “göçebe”-hareketlilik özdeşliğinin de kurulmasına neden olmakta, bu tür toplumların sürekli hareketliliğe dayalı bir özelliklerinin olduğu sonucu ortaya çıkmaktadır.

İlgili literatürde genel olarak Türk tarihi özel olarak da Osmanlı tarihinin ele alınışıyla ilgili üç tür yaklaşımdan söz edilmektedir (Hassan, 2002: 56-58). İlk yaklaşım, Türk tarihini milliyetçi bir konumdan yorumlayan ekol olarak adlandırılmakta en önemli temsilcisi olarak ise Zeki Velidi Togan olarak gösterilmektedir. İkinci yaklaşım, liberal yaklaşım olarak adlandırılmakta ve bu yaklaşımın öncüsü olarak Fuat Köprülü gösterilmektedir. Son yaklaşım ise, Sencer Divitçioğlu'nun temsil ettiği iddia edilen Marksist ekoldür (Hassan, 2002: 16). Burada Türk tarih literatürüne ilişkin bir yöntem tartışmasına ayrıca girilmeyecektir. Bununla birlikte, Avrupa-merkezciliğin ideolojiler üstü bir ideoloji olarak inşa edildiği dolayısıyla da bu bakış açılarının her birinde nüvelerinin olduğu iddia edilebilir. Özellikle “göçebe-çoban” toplumu kavramlaştırmasında bu etki açıkça ortaya çıkmaktadır. Belli ölçüde Togan'ın bu konuya ihtiyatlı yaklaştığı ileri sürülebilir (Togan, 2024: 146, 147). Togan'ın Türk tarihinin Asya tarihi bağlamında anlaşılıp araştırılması gerektiği görüşüyle de (Togan, 2022: VII) Avrupa-merkezci kavramlaştırmaların belli ölçüde uzağında olduğu iddia edilebilir. Bununla birlikte, gerek Avrupa tarihçilerinin gerekse de özellikle Rus tarihçilerinin bu konudaki veri setine bağımlılıktan kaynaklı olarak “göçebe-çoban” toplumu kavramlaştırması “yarı-göçebe” biçiminde yumuşatılarak dahi olsa kullanılmaktadır. Konuyla ilgili Marksist yaklaşımlarda ise, daha çok sorun feodalite-anti-feodalite dikotomisi ekseninde Asya Tipi Üretim Tarzı (ATÜT) odağında ele alınmaktadır. Ancak bu ele alış biçiminin de merkezinde tarım toplumu ve tarımsal mülkiyetin yokluğu üzerine Asya'ya ve Türk tarihine yaklaşıldığından içkin bir Avrupa-merkezciliği barındırdığı açıktır. Üstelik, bu yaklaşımda nesnel koşullar olarak üretim ve mülkiyetten hareket edildiği iddia edilse de, gerek üretim kavramı gerekse de mülkiyet kavramı yerleşik-tarım toplumunun kalıplarını aşamamakta, bu kalıplardan hareketle sözde mülkiyet ve üretim incelemesi yapılmaktadır (Akbulut, 2024: 23). Asya Tipi Üretim Biçimi sadece Türk tarihi bakımından değil Asya özellikle de Çin bakımından somut-nesnel pek çok kanıtla yanlışlanan bir sözde öğreti haline gelmiştir.

Türk tarihine Avrupa-Merkezci bakış açısının temel argümanı, Türklerin “yağmacı” bir toplum olduğuna ilişkindir. Bu argüman, sadece Avrupa tarihinin Türk tarihini yorumlayış biçimini yansıtmaz aynı zamanda Avrupa toplumunun da Türklere ilişkin kalıp-ön yargılarının da tipik örneğini oluşturur. Bu argümanın temelini yerleşik toplum/sedentarizm- göçebe toplum/nomadism ayrılığı ya da karşıtlığı oluşturmaktadır. Nitekim, tarih-üstü bir ideoloji olarak Avrupa-merkezcilikte, yerleşik toplumların en ileri düzeyi olarak Avrupa görülmekte, yerleşikliğin tarımdan kaynaklanan toprağa hakimiyet ve devlet kurma avantajlarının Avrupa tarafından öne çıkarılıp geliştirildiği iddia edilmekte (B.O. Özdemir, 2025: 11), Türkler ve Moğollar gibi nomadik toplumlar ise “az gelişmiş-barbar” toplumlar olarak nitelendirilip ikincilleştirilmektedir. Avrupa-merkezciliğin burada pek çok çelişkisi bulunmaktadır. Her şeyden önce, yerleşik toplumların varlığını ve gelişkinliğine Avrupa'ya özgülemek tarihsel ve ideolojik bir çarpıtmadır. Nitekim, Çin dünyanın en eski ve gelişmiş yerleşik-tarım toplumu olmasına karşın Avrupa-merkezcilik tarafından görmezlikten gelinir ve basit bir Asya'lı toplum olarak kategorileştirilir. Avrupa-merkezciliğin bir diğer çelişkisi ise, Avrupa tarihi inşa edilirken, bir dönem için nomadik bir toplum olan Cermenler ile Vikingler Avrupa-tarihi içinde görmezden gelinir ve tüm Avrupa tarihi İngiltere ve Fransa ekseninde inşa edilir.

Türk tarihini ele almak bakımından Avrupa-merkezcilik, Türklerin sahip olduğu büyük koyun ve at sürüleri ve bunlara bağlı olarak oluşan toplumsal ve siyasal yapılanmaları konu dışı bırakmakta üstelik bu bakış açısı Türk tarih literatüründe de benimsenmekte ve “yağma” nomadik toplumların bir karakteristiği olarak alınmaktadır. Nitekim, Türkler ve Moğollar, Asya'da ve özel olarak da Türkistan'da (Orta Asya) geniş bozkırlarda büyük koyun sürüleri ile at yetiştiriciliği konusunda uzmanlaşmış ve bunları hem kendi geçimlik gereksinimleri (Şahin ve Özdemir, 2022: 78) hem de ticaret için kullanmışlardır (B.O.Özdemir, 2025: 105). Özellikle Hunlar'ın Çin ile yoğun ipek böceği ticareti yaptığı da bilinmektedir (Taşağıl, 2021: 161, 161).

Dolayısıyla, at burada “yağma” için kullanılan bir araçtan çok bir üretim aracıdır. Hayvan yetiştirme, Türklerin yaşam biçiminin özünü oluşturmakta (Taşağıl, 2022:26) ve bir üretme biçimidir. Baskın olarak küçük baş hayvan ve at yetiştiriciliğine dayanan ve otlak yönetimi ile somutlaşan bu üretme biçimi, sürü-otlak rasyosuna göre işlemekte, bu rasyoda ortaya çıkan dalgalanmalara göre de belli bir hareketlilik elde etmektedir. Dolayısıyla da, Türklere özgü olduğu iddia edilen “göçebelik” bir sürekli durum olmaktan çok, sürü-otlak dengesizliğine bağlı olarak ortaya çıkan göreceli bir istisnai durumdur. Üstelik, Türklerin özellikle Çinliler ile yoğun ticaret yaptıkları da bilinmekte bu ticaretin konusunu da Türklerin ürettiği hayvanlarla Çinlilerin tarımsal ürünlerinin mübadelesi oluşturmaktadır. Dolayısıyla, “yağma” belirgin bir karakteristik olmaktan çok istisna bile değildir. Çünkü, Avrupa-merkezci tarih tarafından adlandırılan “yağma” özünde, yukarıda belirtilen dengenin bozulmasına bağlı olarak ortaya çıkan bir çatışmadır. Bir başka ifadeyle, bir amaç olmak bir yana bir istisna bile olunmayan bir durumdur.

Tüm bunlar kapsamında olmak üzere, özellikle Türkistan tarihi kapsamında “göçebe-toplum” ya da nomadik-pastoralizm gibi kavramların tartışmalı olduğu ve Avrupa-merkezci bir bakışı yansıttığı görülmektedir. Buna karşıt olarak, bozkır üretim biçimi kavramını önermekteyiz. Bu kavram, Türkistan’daki toplulukların yaşayış ve geçim biçimlerinin ana karakteristiğini yansıtmaktadır. Çünkü, Barış Ozan Özdemir’in de ortaya koyduğu gibi, Türkistan’daki topluluklar bakımından üretim ve hareket olgularını birbirinden ayırt etmek olanaklı değildir. Dolayısıyla da, göçer olarak ifade edilen çoğu zaman da bedevilik başta olmak üzere başka toplum biçimleriyle karıştırılan olgu esasında, sürekli bir yurt tutmaksızın hareket etmeyi değil hayvancılık-otlak-su üçgeninde gerekli bir hareketliliği ve bu hareketin kapsadığı alan çerçevesinde bir toprağın kontrolü ve hakimiyetini içermektedir (B.O.Özdemir, 2025: 12-24). Böylece, Türklerin, bozkır üretim biçimi ekseninde koyun ve at yetiştirme temelinde bir hayvancılığa dayalı üretim faaliyeti yürüttükleri ve buna bağlı olarak da bir değer oluşturdıkları açıktır. Değer yaratan ve bunu aynı zamanda ticarete de dönüştüren toplulukların yağmaya başvurmaları ya da yağma ile geçinmelerinin olasılığı yoktur. Tıpkı toprak gibi, canlı hayvan da bir üretim aracıdır (Şahin ve Özdemir, 2022: 78). Uzun ve büyük kitlelerin hareketliliği anlamında bir göç (Taşağıl, 2021:21) ile üretim biçiminin doğal karakteristiği olarak sürü-otlak dengesinin sürekliliğini sağlamak bakımından göç/hareket birbirinden niteliksel olarak farklıdır.

Bilindiği gibi feodal üretim biçimi, toprak/emek rasyosuna göre işlemektedir. Bu rasyoda ortaya çıkan bir dengesizlik toprak sahipleri arasında çatışmalara hatta farklı toplumlarla savaşa bile neden olmaktadır. Bozkır üretim biçiminde de, sürü-otlak/mera rasyosundaki bozulmalar hem bu toplulukların kendi aralarında veya farklı toplumlarla çatışmasına yol açmakta hem de “göçerlik” olarak ifade edilen hareketliliğin kaynağını oluşturmaktadır. Dolayısıyla, Avrupa-merkezci ve Rus kaynaklı bir kavramlaştırma olarak “göçerlik” ve “yağmacılık”, bir sürekli durumu ve karakteristiği ifade etmez. Feodal toplumda toprak-emek dengesizliğinin yol açtığı çatışmalar ve savaşlar ne kadar yağma değilse, bozkır üretim biçiminde deki çatışmalar da o kadar yağma değildir.

Türk tarihine ilişkin Avrupa-merkezci yaklaşım sadece Türkistan’ı açıklamak için değil aynı zamanda Türklerin belirgin bir biçimde yerleşik yaşama geçerek sistematik olarak tarımsal faaliyet yürüttüğü Selçuklu ve Osmanlı dönemleri incelenirken de hâkim açıklama yöntemi olma özelliğini korumuştur. Ancak, bu yazı kapsamında Selçuklu-Osmanlı dönemini Avrupa-merkezci olmayan bir zeminde açıklayacak bir kavram önerisinde bulunamamaktayız. Bozkır üretim biçimi, kısmen belirtilen dönemler için bir açıklayıcılık ve süreklilik iddiası taşımaktadır. Bununla birlikte, yukarıdaki bağlam kapsamında Türk tarihinde Avrupa-merkezciliğin ikinci boyutunun, özellikle Osmanlı devletinin tüm fetihlerinin nedeninin gaza olarak alınması (İnalçık, 2023: 57) olduğu iddia edilebilir. Türkler ile İslamiyet arasındaki ilişki

nesnel bir durumdur. Ancak, Avrupa-merkezci bakış açısı, Avrupa-dışı toplumları ve Türkleri de dinle iç içe durağan toplumlar olarak kavramakta ve açıklamaktadır. Nitekim bu durum Türkler için de çok geçerli olarak kabul edilmekte ve ilerlememenin nedeni olarak dinle olan bu yakın hatta organik bağ gösterilmektedir. Fakat aynı bakış açısında Avrupa'ya farklı bir perspektiften bakılarak, özellikle Orta Çağ'da Avrupalıların dinle olan yakın ilişkisi sorgulanmakla birlikte bu sorgulama gerçekte Avrupa'nın ilerlemeciliğini meşrulaştırmak için kullanılmakta, Avrupa'nın Aydınlanma ile birlikte skolastiği aştığı dolayısıyla dine dayalı bir toplum iken değişerek modernleşen bir toplum olduğu sunulmaktadır. Avrupa-merkezcilik mahir bir biçimde bir din kurgusu üzerinden mevcut durumu meşrulaştırmanın en geçerli aracı olarak öne çıkmaktadır.

Sonraki başlıkta, Türk tarihine yönelik Avrupa-merkezci yaklaşımların özellikle Osmanlı devleti odağında siyasal içeriği ele alınacaktır.

Devlet ve Siyasal İlişkiler Bağlamında Avrupa-Merkezcilik

Türk tarihine özgü olarak Avrupa-merkezci bakış açısının “göçebelik” ve “yağmacılık” odaklı argümanları, devlet ve siyasal ilişkiler bağlamında da geçerliliğini korumakta özellikle de Osmanlı İmparatorluğu'nun incelenmesinde bu bakış açısı daha belirgin bir biçimde görülmektedir (Farooqi, 1991: 234). Osmanlı devlet ve toplum yapısı, Avrupa-merkezci bakış açısıyla fetihlerin gaza amaçlı yapıldığı bir dinsel oluşumdur. Bu bakış açısı Türk literatüründe de hâkim niteliğini korumaktadır (İnalçık, 2023: 57). Ancak belirtmek gerekir ki, bozkır üretim biçiminin gereklilikleri Osmanlı bakımından da varlığını korumuş ve fetihler “göçebe” geleneğine bağlı olarak gerçekleştirilmiştir (Werner, 2019: 19, 95). Dolayısıyla, Osmanlı devleti ele alınırken, bozkır üretim biçiminin sürekliliğini temel almak, Avrupa-merkezci bakış açısını aşmayı kolaylaştırmaktadır.

Türk tarihinde Osmanlı toplumsal yapısının temsil ettiği yerleşik/bozkır geleneğinin kendine özgü birleşimi basitçe feodaliteye indirgenemeyeceği gibi Asya Tipi Üretim Biçimi kapsamında ise hiç konumlandırılamamaktadır. Bu konu yazının sınırlarını aşmakla birlikte, devlet ve siyasal ilişkiler bağlamında temel Avrupa-merkezci görüşün, Osmanlı devlet yapısının Bizans (Haldon, 1991: 85, 86) ve Sasani kurumlarının bir karışımı olduğu şeklinde bir kabule dayandığıdır. İsenbike Togan, bu konudaki iddiaları büyük ölçüde tartışmalı hale getirecek önermeler ortaya koymuştur. Nitekim, Osmanlı devlet yapısının büyük ölçüde Türkistan geleneğini devam ettirdiği, gerek Türk gerekse de Moğol örnekleri üzerinden ispatlanmıştır. Bu kapsamda olmak üzere, Osmanlı devletini karakteriz eden iki temel nitelik vardır. Bunlar, esneklik (*flexibility*) ve içerimsellik (*inclusiveness*). Step toplumsal yapısından kaynaklı olan, gücün paylaşılması (*power sharing*) ve kaynakların yeniden-dağıtılması (*redistribution of resources*) geleneğinin Osmanlı'da da varlığını koruduğu, Osmanlı'nın bu iç Asya (*Inner Asian*) geleneğini daha çok merkez etrafındaki siyasal yapılanmaya yönelik olarak kullandığı belirtilmektedir. Buna karşılık yerleşik topluma geçiş ve İmparatorluk tipi bir devlet yapılanmasının zorunlu sonucu olarak, güç merkezileşmesi (*monopoly of power*) ve kaynakların biriktirilmesi (*accumulation of resources*) gibi yeni karakteristiklerin edinildiği ancak Osmanlı'ya asıl farklılığı verenin bu iki niteliğin karışımından kaynaklı kendine özgü durum olduğu ifade edilmektedir (İ.Togan, 1991: 187). Görüldüğü gibi, bozkır üretim biçimi Osmanlı İmparatorluğu ile birlikte hem ortadan kaybolmamış hem de yeni yaşayış-geçim biçimine uyarlanmıştır. Bu ayarlanma, basitçe çevredeki ya da fethedilen devletteki siyasal mirasın devralınması biçiminde olmamış, sürekliliklerin korunarak uyarlanması biçiminde ortaya çıkmıştır. Türk tarihi özellikle de Osmanlı tarihi bakımından boy-töre-kandaşlık geleneğinin sürekliliği üzerinden bir inceleme yapmak bir taraftan bozkır üretim biçimi temelinde bir değerlendirme yapmayı olanaklı kılarken diğer yandan da Avrupa-merkezçiliğin aşılmasına katkı sağlayacaktır.

Türk ve hatta dünya tarihini Avrupa-merkezci olmadan açıklamak iddiasında olan pek çok akım ve yazar bulunmaktadır. Anti-Avrupa-merkezci olduğunu iddia eden bir yaklaşıma göre, dünya tarihini değiştiren iki aktif fail vardır. Bunlar, Moğollar ve Osmanlı'dır. Bu yaklaşım, bizim bozkır üretim biçimi olarak adlandırdığımız yapının iki önemli unsurunu öne çıkartarak Avrupa-merkezci yaklaşımları aştığı iddiasındadır. Nitekim, bu yaklaşıma göre, *Pax Mongolica* eşitsiz ve birleşik gelişmenin bir vektörü olarak kabul edilmektedir. Ancak, burada, Moğolların dünya tarihini değiştirici etkisi, güçlü bir devlet ve/veya toplum olmalarından çok kara ölüm-vebayı yaymalarından kaynaklı olarak Avrupa'ya taşınmaları ve bunun sonucunda Avrupa'da nüfus azalmasına bağlı bir toprak-emek dengesizliğini ortaya çıkarmaları biçiminde açıklanmaktadır (Anievas ve Nişancıoğlu, 2015: 67-87). Görüldüğü gibi, Avrupa-merkezci yaklaşımların eleştirisi olarak ortaya çıktığı iddia edilen bir yaklaşımda, Avrupa-dışının değiştirici ya da onların ifadesiyle aktif fail etkisi yayılmaya bağlı olarak salgın hastalığın taşınmasından ibarettir. Avrupa-merkezcilik eleştirisine dayanan bu yaklaşımda üstelik "göçebe üretim biçiminin" yerleşik toplumların yağmalanmasına dayalı olduğu teziyle de iddia edilen amaç farklı biçimde aslında eleştirmek yerine doğrulanmaktadır.

Yukarıda aktarılan sözde eleştirel Avrupa-merkezci yaklaşım, dünya tarihinde kapitalizmin oluşumunda etkili olan ikinci güç olarak *Pax Ottomana* olarak özetlenen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun Habsburglar'la girişmiş olduğu mücadelenin özellikle İngiltere ve Hollanda üzerinde *demilitarize* etki doğurduğu ve bunun da bu ülkelerde kapitalizmin oluşumunu kolaylaştırdığı tezidir (Anievas ve Nişancıoğlu, 2015: 94-119). Bu tez de, tıpkı *Pax Mongolica*'da olduğu gibi, sözde aktif fail olan "göçebe toplumlara" yayılmacı bir nitelik atfederek bunun sözde bir sonucu olarak değiştirici güç oldukları biçiminde, eleştirilen Avrupa-merkezciliğin özünü daha fazla yeniden üreten bir yaklaşım olarak öne çıkmaktadır. Eleştirel Avrupa-merkezci olduğu iddia edilen bu yaklaşımda, Avrupa'nın içsel dinamikle değil "göçebe yayılmacılık" sonucunda dışsal bir etmenle gelişip-kapitalistleştikleri tezine dayanılmaktadır. Burada dışsallık referansı Avrupa-merkezcilikten uzaklaşıldığı izlenimi yaratsa da gerçekte bu yaklaşımın temel tezleri yeniden üretilmektedir.

Görüldüğü gibi, Avrupa-merkezcilik eleştirisini "göçebe toplumlara" dayandırarak yapmaya çalışan yaklaşımlar tersine bu yaklaşımı özcü bir biçimde daha fazla savunmaktadırlar. Bu kapsamda olmak üzere, önerdiğimiz bozkır üretim biçimi kavramı ve yaklaşımı, içsel-dışsal dikotomisine sıkışmaktan çok her bir topluluğun kendini üretme biçimini merkeze alıp bu biçimin farklı üretme biçimlerini merkeze almadan açıklayan bir niteliğe sahiptir. Bu örnekler de göstermektedir ki, post-kolonyal olarak adlandırılan ister kültürel özcü ve tikelci yaklaşımlar olsun isterse de Marksist olarak adlandırılan eşitsiz ve birleşik gelişmeci yaklaşımlar olsun, Avrupa-merkezcilik kolay aşılabılır bir ideoloji ve yaklaşım değildir. Aştığını ileri süren yaklaşımların neredeyse tamamı aşılın nesnenin mütemmim cüz'i olmaya devam etmektedir. Daha ilginç olanı ise, üretim ve mülkiyet gibi nesnel kategoriler kullanılan yaklaşımların, Avrupa-merkezciliğin en merkezinde bulunmalarıdır.

SONUÇ

Türk tarihine yönelik Avrupa-merkezci yaklaşımların temel karakteristiği aslında üreten ve değer yaratan ve bu kapsamda belli bir siyasal yapı oluşturarak bir medeniyet ortaya çıkaran toplumsal yapıların niteliği ve rolünün Avrupa karşısında ikincilleştirilerek "yağmacı" biçiminde kavramlaştırılıp değersizleştirilmesidir. Bütün bir Avrupa tarihi inşa edilirken, gerek Türklerin gerekse de Moğolların konumunun "yağmacı- savaşı" güçlere indirgenmesi çok belirgin bir ideolojik konumlanmayı içermektedir. Sürü-otlak dengesi temelinde işleyen ve buna göre bir devlet yapısı oluşturup ticaret yapan toplumların bu niteliği yerleşik-tarım toplumu zemininde yargılanmaktadır. Bu kapsamda olmak üzere, Türk tarihine Avrupa-merkezci yaklaşım, üreten-devlet oluşturan-ticaret yapan bir toplumun bu niteliğinin

karikatürize edilip yayımlanma-şiddet ekseninde bir çizgi romana dönüştürülmesi ideolojik çarpıtmanın da ötesinde sosyal bilimler açısından yapılan bir incelemenin bilimsel standartlarının zorlanması anlamına gelmektedir. Daha da ötesi, Osmanlı'nın kendine özgü toplumsal yapısı, tüm "göçebe-yağmacı" toplumların genel özelliği olarak kabul edilen çevre devletlerden etkilenmeye indirgenmekte ve 600 yıl süren bir ekonomik ve siyasi hakimiyet açıklanmadan mahkûm edilmektedir. Osmanlı devlet ve toplum yapısının temel dinamiklerinin, yerleşikliğe geçiş ve bu kapsamda bozkır üretim biçiminin uyarlanması ve bu uyarlamanın gerçekleşmediği durumlarda ise belirgin çatışmaların ortaya çıkması olduğu, bu kapsamda olmak üzere bir "göçebe" varlığı ve çatışmasından da söz edebilmek olanaklı görülmektedir.

Dünya tarihi bakımından, yerleşik-tarım toplumlarının yanında hayvancılığa dayalı-hareketli bozkır toplumlarının konumu basitçe sömürgecilik-emperyalizm odağında da incelenemez bir nitelik taşımaktadır. Çünkü, burada temel sorun, belli bir topluluğun sömürülerek ya da emperyalize edilerek az gelişmiş bırakılması değil, farklı bir değer/ üretim biçimine sahip olarak siyasal yapılanma ortaya çıkaran toplulukların bu konumlarının ikincilleştirilmesidir. Bu yazıda önerilen ve ayrıntısı ortaya konulmayan bozkır üretim biçimi kavramı da belirtilen handikapları aşmak bakımından işlevsel olabilir. Nitekim bu üretim biçiminin, değer üreterek hakimiyet kurma pratiği sürekli uzun mesafeye dayalı bir hareketliliği içermez. Bu bakımdan da "göçebe" olarak adlandırılması tartışmalıdır. Daha çok, belli bir değer yaratma aralığında sürü-otlak dengesine dayalı bir toprak ve mülk oluşturma pratiğine dayanılmaktadır. Uzun mesafeye dayalı hareketlilik de belirtilen dengenin uzun dönemde tamamen bozulmasından kaynaklanmaktadır. Uzun dönemde ortaya çıkan bu niteliğin bir topluluğun ana yaşayış karakteristiği olarak alınması tartışmalıdır. Günümüzdeki yeni emperyalizmin, özgürlük, eşitlik ve demokrasi olgu-kavramlarını kendi çıkarı bakımından kullanarak içeriklendirdiği (Wood, 2006: 9) bir dönemde özellikle Avrupa-merkezciliğin eleştirisini öne çıkartmak yaşanan gerçekliğin kavranması bakımından referans çerçevesini genişleten bir yaklaşım olacaktır.

KAYNAKÇA

- Akbulut, Örsan Ö. (2024), "Liberal Devletin Feodal Kökenleri", *Kamu Hukuk ve Yönetim*, C.1., S.1., s.23-29.
- Akbulut, Örsan Ö. (2007), *Küreselleşme Ulus-Devlet ve Kamu Yönetimi*, TODAİE Yayınları, Ankara.
- Amin, Samir (1989), *Eurocentrism*, (Translated. R. Moore), Monthly Review Press, New York.
- Anievas, Alexander ve Kerem Nişancıoğlu (2015), *How the West Came to Rule-The Geopolitical Origins of Capitalism-*, Pluto Press, London.
- Farooqi, Suraiya (1991), "In Search of Ottoman History", *The Journal of Peasant Studies*, 18, 3-4, p. 211-241.
- Haldon, John (1991), "The Ottoman State and the Question of State Autonomy: Comparative Perspectives", *The Journal of Peasant Studies*, 18 (3-4), s.18-108, <http://dx.doi.org/10.1080/03066159108438462>.
- Hassan Ümit (2002), *Osmanlı-Örgüt-İnanç-Davranış'tan Hukuk-İdeolojiye-*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- İnalçık, Halil (2023), *Osmanlılar*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Özdemir, Barış Ozan (2025), *Nomadik Pastoralist Devletin Oluşumu ve Yapısı: Göktürk Devleti Örneği*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Ankara.
- Şahin, Ozan Giray (2024), *Törenin Ekonomi-Politiği*, İmge Kitabevi, Ankara.

- Şahin, Ozan Giray ve Ali Murat Özdemir (2022), “Orta Asya Göçerlerinde Otlak ve Su Kaynakları Üzerindeki Hakimiyet ve Soy Bağı Örgütlenmesi”, *Hacettepe Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 2022, Bahar,36.
- Taşagıl, Ahmet (2022), *Hunlar-Bozkırların İlk İmparatorluğu*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- Taşagıl, Ahmet, (2021), *Gökbörünün İzinde-Kadim Türklerin Topraklarında*, Kronik, İstanbul.
- Taşagıl, Ahmet, (2021), *Türk Model Devleti Gök Türkler*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul,
- Togan, İsenbike (1991), “Ottoman History by Inner Asia Norms”, *The Journal of Peasant Studies*, 18 (3-4), s.185-210, <http://dx.doi.org/10.1080/03066159108438464>.
- Togan, Zeki Velidi (2021), *Asya Tarihi*, İş Bankası Yayını, İstanbul.
- Togan, Zeki Velidi (2024), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İş Bankası Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, Immanuel (2004), *World System Analysis*, Duke University Press.
- Werner, Ernst (1979), Die Geburt Einer Grossmacht-Die Osmanen’den aktaran Perry Anderson (2023), *Mutlakçı Devletin Kökenleri*, (Çev. U. Kocabaşoğlu), İletişim Yayınları, Ankara.
- Wood, Ellen Meiksins (1996), “Modernity, Postmodernity or Capitalism”, *Monthly Review*, July-August, p.21-39.
- Wood, Ellen Meiksins (2006), “Democracy as Ideology of Empire”, *The New Imperialists-Ideologies of Empire-*, Ed. Colin Mooers, Oneworld, p. 9-25.
- Wood, Ellen Meiksins (2012), “Social and Political Thought”, *The Ellen Meiksins Wood Reader*, (ed.by. Larry Patriquin), Brill.